

Ядерний апокаліпсис: «до» і «після»

Плин часу далі й далі віддаляє нас від найбільшої техногенної катастрофи ХХ століття, що увійшла трагічною сторінкою в історію України та Білорусі і наслідки якої й досі хвилюють як населення нашої країни і сусідніх держав, так і все людство. Йдеться про вибух на Чорнобильській АЕС. Про цю подію написано десятки тисяч статей у газетах і журналах, з'явилися перші фундаментальні наукові праці, опубліковано десятки художніх творів. Минули роки, але біль від цього лиха не вищує. І ніхто сьогодні не може сказати напевне, коли, в якому поколінні перерветься скорботний мартиролог передчасних смертей, тяжких, у тому числі і спадкових, захворювань, пов'язаних з цією катастрофою.

Звичайно, протягом дванадцяти років, що минули від 26 квітня 1986-го, чимало зроблено і робиться для подолання катастрофічних наслідків вибуху на четвертому реакторі. В Україні, та не тільки в ній, точаться гострі дискусії взагалі щодо доцільності дальшої експлуатації та будівництва атомних електростанцій.

Та й досі широка громадськість ще не дістала відповіді на запитання: хто ж винен у Чорнобильському апокаліпсисі? Тодішні лідери України — Щербицький, Ляшко? Вчені, в тому числі й українські?

Інтерв'ю академіка Бориса Патона, яке уміщуємо нижче, для багатьох буде несподіваним. Так само, як і стаття професора Каліфорнійського університету Дона Роуза.

ЗА ЗАВІСОЮ ТАЄМНИЧОСТІ

Під Києвом планувалося побудувати дванадцять реакторів РБМК-1000, ніби чотирьох нам було замало

**ІНТЕРВ'Ю ПРЕЗИДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
БОРИСА ПАТОНА КОРЕСПОНДЕНТОВІ «ВІТЧИЗНИ» АРКАДІЮ ХІДЕКЕЛІ.**

Кор. Чорнобиль вибухнув, як інколи кажуть, не раптово. Що ж передувало цьому? У пресі навіть з'явилися повідомлення, що вчені АН України і ви особисто були проти будівництва атомного монстра на Прип'яті? Ваші застереження були проігноровані?

Б.Патон. Коли було покладено початок «суцільної атомізації» України? Вочевидь, у другій половині 60-х років, коли союзний уряд прийняв постанову про затвердження плану введення в дію протягом 1966-1977 років на території колишнього Союзу атомних електростанцій потужністю 11,9 млн. квт. На

території Української РСР передбачалося розпочати будівництво Чорнобильської АЕС з реакторами на той час нового зразка — РБМК-1000.

Кор. Оскільки ж ви були проти, це робилося без участі наукових установ нашої Академії?

Б.Патон. Так. Хочу підкреслити, що наукові установи України не залучалися до опрацювання згаданої вище програми. Завісою цілковитої таємниці було оповито і всі роботи щодо вибору майданчиків для атомних електростанцій, їх будівництва та експлуатації. Рішення з цих питань ухвалювалися центра-

лізовано московськими владними структурами, у республіках мали ними керуватися та неухильно їх виконувати.

Кор. Чи відомо вам, яку позицію тоді відстоювали керівники нашої республіки?

Б.Патон. Назвемо речі своїми іменами. Це сьогодні легко судити тих, хто в згадані роки приймав рішення. Але тоді ніхто у нас не міг висловлювати прямих критичних зауважень щодо будівництва АЕС у верхів'ях української частини басейну Дніпра. Та ніхто в центрі до них би і не прислухався. Перший

енергоблок цієї станції з реактором РБМК-1000 енергетичною потужністю 100 мвт було введено в експлуатацію у вересні 1977 року. Передбачалося спорудити ще п'ять аналогічних реакторів Чорнобиля-1. Тоді ж почалося опрацювання проекту будівництва шести блоків енергокомплексу Чорнобиль-2.

Кор. Дванадцять реакторів під Києвом?! Хоч у якійсь формі наші вчені пробували протестувати проти цієї програми? Боронь Боже, навіть подумки уявити собі «ланцюгову реакцію» дванадцяти блоків, коли і з одним впоратися не можемо.

Б.Патон. Так, протестувати ми намагались у тій формі, в якій тоді можна було. Я і деякі мої колеги ще двадцять років тому намагались дістати можливість здійснити відповідні дослідження і висловити свою думку щодо еколого-економічної обгрунтованості розміщення атомних енергетичних об'єктів в Україні. І тривога наша була не даремна.

Уже через рік після пуску першого блока, восени 1978 року, вчені-зоологи у відстріляних копитних тварин на території, що прилягала до ЧАЕС, знайшли антропогенний тритій. Цей небезпечний компонент виявили також учені-гідрологи у придонних прошарках греблі Київської ГЕС.

Так, це був тривожний сигнал, бо проєктанти та союзне Міненерго запевняли, що зазначені блоки з екологічного погляду цілком безпечні. На великий жаль, учені нашої Академії практично не мали допуску на територію

функціонуємого блока і не могли безпосередньо проводити системні дослідження його можливих екологічних наслідків.

Кор. Гадаю, Борис Євгеновичу, що, попри щільну завісу таємничості, ви все-

таки повідомили про згадані факти керівництву республіки?

Б.Патон. Звичайно. Хоч усе добре, що у нас робиться, ми звикли приписувати лише собі, а все погане — попередникам, мушу сказати, що стурбованістю АН УРСР у зв'язку з ситуацією, яка складалася під час експлуатації пер-

шого реактора, і подальшими планами будівництва нових атомних станцій перейнялися в українських владних структурах.

Кор. Чи були вжиті якісь практичні заходи з їхнього боку?

Б.Патон. Український уряд у травні 1979 року доручив Академії наук розглянути разом з Мінводгоспом московські пропозиції щодо вибору майданчика для будівництва Чорнобильської АЕС-2. Через два місяці, у липні того ж року, Академія спільно з Мінводгоспом подала Раді Міністрів відповідну доповідну записку.

У записці йшлося про виявлені прорахунки проєктантів, наголошувалося на тому, що запропонований майданчик для будівництва ЧАЕС-2 не відповідає вимогам охорони навколишнього природного середовища та не враховує дефіциту водних ресурсів у зазначеному регіоні. Підкреслювалося обов'язкове забезпечення охорони вод річки Прип'ять від сольового та кислотного забруднення внаслідок фільтрації із ставка-охолоджувача ЧАЕС-1.

Річ у тому, що цей ставок-охолоджувач міститься на піщаних ґрунтах без застосування спеціальних профільтруючих засобів. Тобто стічні води з промислового майданчика та систем охолодження ядерних реакторів потрапляли до Прип'яті і Київського водосховища.

Спорудження ще одного ставка-охолоджувача для ЧАЕС-2 площею близько 33 квадратних кілометрів на лівому березі Прип'яті могло ще більше поси-

Борис Патон

лити негативний вплив на екологію басейну цієї річки. На підставі таких незаперечних фактів було зроблено висновок про необґрунтованість вибору майданчика для спорудження ЧАЕС-2.

Водночас у записці підкреслювалась доконечна потреба привернути увагу при плануванні розміщення промислових об'єктів у басейні Дніпра до тієї винятково важливої обставини, що він є основним джерелом водоспоживання для населення України. За аварійних ситуацій на атомних електростанціях, які й тоді аж ніяк не можна було цілком виключити, виникла б серйозна загроза життю і здоров'ю мільйонів людей.

Кор. Те, про що ви зараз розповіли, безумовно, було підставою для того, щоб негайно бити на сполох.

Б.Патон. Учені й били на сполох. Але за умов, які тоді були створені в нашій країні, повторюю, до нас ніхто не прислухався.

Кор. Як же розвивалися події далі?

Б.Патон. Академія наук України не випадково акцентувала увагу на аргументах гідробіологічного, екологічного та соціального плану, бо їх ніхто не міг ні спростувати, ні проігнорувати.

Коли наприкінці 1979 року Міненерго СРСР передало урядові України свої пропозиції щодо розміщення на її території нових і розширення потужностей атомних станцій, які будуватимуться, Володимир Васильович Щербиський у січні 1980 р. і доручив Академії підготувати науково обґрунтовані прогнози щодо можливих еколого-економічних наслідків реалізації згаданих пропозицій.

Враховуючи складність цього доручення, було створено міжвідомчу комісію, до якої було включено провідних учених Академії, представників відповідних міністерств. Висновки комісії було подано, і вони надійшли від українського уряду.

Це й справді був докладно опрацьований документ. Суть його полягала в тому, що він передбачав як обов'язкову, невідмінну умову попереднє здійснення широкого комплексу наукових досліджень за участю українських учених. І тільки після всебічного аналізу одержаних результатів, вироблення прогнозних оцінок наслідків спорудження та експлуатації атомних електростанцій, врахування всіх «за» і «проти» можна було приступити до створення науково обґрунтованої схеми їх розміщення в Україні протягом 20-30 років.

Така схема мала передбачати всі можливі еколого-економічні наслідки реалізації програми. Результати досліджень мали дати науково обґрунтовані відповіді на цілу низку запитань. Йшлося, зокрема, про визначення дифузії води, що періодично скидалася б із водосховища Чорнобильської АЕС після «продувки» у Прип'ять. Скинута саме в такий спосіб вода з комплексом токсичних інгредієнтів могла надходити до Київського водосховища. Йшлося і про процес можливого нагромадження радіонуклідів у рослинному і тваринному світі, воді та ґрунті. Дослідження процесу міграції радіонуклідів давало можливість визначити ймовірність їх появи у кормах для свійських тварин і птиці та в продуктах харчування людей як інтенсивного мутагенного фактора.

Прагнучи залучити до апробації опрацьованих рекомендацій якомога більше висококваліфікованих спеціалістів, президія Академії винесла їх на обговорення свого вищого органу — Загальних зборів, які відбулися 25 березня 1981 року.

Враховавши всі зауваження і пропозиції, президія Академії 23 липня 1981 року надіслала їх до українського уряду.

У цьому документі, зокрема, наголошувалося на недоцільності будівництва Одеської АТЕЦ на обраному майданчику, а також необхідності у перспективних планах будівництва атомних енергооб'єктів у регіоні Українського Причорномор'я через фактор його підвищеної сейсмічної активності.

Кор. Яка доля спіткала цей документ?

Б.Патон. Він розглядався на засіданні Ради Міністрів України. Сталося це, пам'ятаю, 12 листопада 1981 року. Було заслухано мою доповідь «Про можливі еколого-економічні наслідки розміщення, будівництва та експлуатації в Українській РСР атомних енергооб'єктів».

Під час обговорення доповіді відзначалася своєчасність постановки Академією наук зазначених питань.

У прийнятій президією Ради Міністрів УРСР постанові з приводу деяких питань будівництва атомних електростанцій на території Української РСР відповідним міністерствам і відомствам України доручалося посилити контроль у запобіганні впливу можливих негативних наслідків роботи атомних електростанцій на навколишнє природне середовище.

Було вирішено звернутися з пропозиціями до союзних органів.

Кор. Це відбулося майже за чотири роки до Чорнобильської катастрофи. Отже, ще був час для вжиття відповідних заходів і, можливо, ще можна було запобігти лихові. Якою ж була реакція союзного уряду на звернення уряду України? Чи дійшов до тодішніх керівників голос українських учених?

Б.Патон. На превеликий жаль, відомчі амбіції відповідних центральних міністерств і відомств не дали можливості хоча б частково реалізувати згадані вище заходи.

Такі справжні факти. І я гадаю, що про них має знати громадськість України.

Кор. І до Чорнобильської катастрофи, і особливо після неї точилися й точаться пристрасні дискусії про те, чи потрібні в Україні атомні електростанції з огляду на їхню можливу потенційну небезпеку. Якою думки ви дотримуетесь?

Б.Патон. Атомні електростанції України потрібні. Сьогодні це має зрозуміти кожен. Адже держава нині не може забезпечити свої, бодай найменші, енергетичні потреби за рахунок традиційних енергоносіїв і змушена купувати їх за

межами нашої країни. Купувати за валюту, не маючи для цього вільних коштів. Рятують становище атомні станції, які виробляють тепер близько сорока відсотків загального обсягу електроенергії, тому що, повторюю, вітчизняна паливна база теплових електростанцій неспроможна забезпечити потрібні обсяги виробництва енергії. Що ж до безпеки роботи атомних електростанцій, то це залежить від їхнього технічного рівня, обладнання, професійної підготовки персоналу. А такі чинники нам у принципі підвладні.

Але, безумовно, треба суворо дотримуватися науково обґрунтованих екологічних, технічних і технологічних регламентів вибору для них майданчика, будівництва та експлуатації.

Гострий дефіцит водних і земельних ресурсів, специфічні геологічні умови, кризовий стан навколишнього природного середовища в Україні залишаються лімітуючими факторами подальшого нарощування потенціалу атомних електростанцій. Треба також враховувати і складні технічні проблеми безпеки їхньої експлуатації, і, безумовно, гіркий досвід трагедії 26 квітня 1986 року.

